

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی

بر جریان‌های سیاسی و اقتصادی*

محمد سلطانی فر** - خدیجه ططری**

چکیده

امروزه فناوری‌های ارتباطی با حجم فراوانی زندگی ما را تحت تأثیر قرار داده‌اند، به گونه‌ای که انسان امروز بدون این فناوری‌های جدید نمی‌تواند به زندگی‌اش ادامه دهد. پیشرفت و گسترش فناوری‌های ارتباطی علاوه بر تأثیرات مثبتی که در زندگی انسان‌ها دارد، دارای تأثیرات منفی نیز هست که بر همین اساس نظریه‌پردازان علوم ارتباطات با توجه به آثار و پیامدهای فناوری‌های ارتباطی به دو گروه تقسیم می‌شوند: عده‌ای اعتقاد به تأثیرات مثبت فناوری‌های ارتباطی دارند و برخی دیگر توجه خود را بر روی آثار منفی فناوری‌های ارتباطی متمرکز کرده‌اند.

در این مقاله بر آنیم که به بررسی این دو دیدگاه مثبت و منفی درباره فناوری‌ها و همچنین پیامدها و تأثیرات سیاسی و اقتصادی فناوری‌های ارتباطی و اثرات آن بر پدیده جهانی شدن بپردازیم.

واژگان کلیدی

فناوری‌های ارتباطی، پیامدهای سیاسی و اقتصادی، جهانی شدن

* تاریخ دریافت: ۹۰/۵/۱۰ تاریخ پذیرش: ۹۰/۷/۲۲

** استادیار علوم ارتباطات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران

** دانشجوی دکتری علوم ارتباطات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات تهران khtatari1984@gmail.com

مقدمه

فناوری‌های ارتباطی کنونی شکل تکامل یافته فناوری‌های ارتباطی قبلی است و این مسئله ضرورت و اهمیت شناخت عوامل و عناصر پدیدآورنده آنها را به خوبی آشکار می‌کند. در بررسی مراحل پیدایی و دگرگونی فناوری‌های ارتباطی معاصر (از زمان اختراع و کاربرد تلگراف برقی در اواسط قرن نوزدهم تا ایجاد و توسعه ماهواره‌های ارتباطی و تلویزیونی، دستگاه‌ها و شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی رایانه‌ای و الکترونیکی در نیمه دوم قرن بیستم) به خوبی مشخص می‌شود که پیشرفت و گسترش این فناوری‌ها همزمان با ظهور و صعود سرمایه‌داری در کشورهای غربی بوده و هرچند بی‌تردید در بهبود ارتباطات فردی و جمعی در جوامع انسانی نقش مثبتی ایفا کرده، در عین حال و بیش از هر چیز، به پیشبرد اهداف مؤسسه‌های عظیم اقتصادی، نظامی و سیاسی قدرت‌های بزرگ جهانی اروپا و آمریکا در قرن اخیر کمک کرده است.

فناوری‌های ارتباطی در عصر جدید در کشمکش و همزیستی میان دو فضای متفاوت در عصر جهانی شدن است که عبارت‌اند از: فضای مکان‌ها و فضای جریان‌ها. فضای جریان‌ها فضای جدید جهانی است که گرچه با مقاومت‌هایی از سوی رقیب خود (فضای مکان‌ها) روبه‌روست، اما با قدرت فزاینده، در حال تسلط بر سراسر جهان و شکل دادن به الگوهای نوین توزیع ثروت و قدرت در نظام بین‌الملل است (سلطانی فر، ۱۳۸۸: ۹۵).

فناوری‌های جدید ارتباطی، پیام‌های گوناگونی دارند که به نظر می‌رسد مهم‌ترین آنها در حوزه فرهنگ تجلی می‌یابد. همان‌طور که «مارشال مک‌لوهان» خاطر نشان کرده، رسانه، یا خود پیام است و یا اصولاً برای پیام‌رسانی به وجود آمده است. پیام نیز به همین تعبیر، یا خود فرهنگ است و یا برای انتقال فرهنگ انتشار یافته است. به عبارت دقیق‌تر، هر رسانه‌ای خود حامل پیام و فرهنگ خاصی است. از این رو، رسانه‌های الکترونیکی جدید، حامل پیام‌ها و فرهنگ خاصی‌اند که با گسترش آنها، آن پیام‌ها و فرهنگ‌ها نیز انتشار می‌یابد. در دو قرن اخیر وسایل ارتباط جمعی و همچنین فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات، در

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۶۱

❖ سال دوازدهم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۰

حفظ برتری قدرت‌های بزرگ سرمایه‌داری و جابه‌جایی اهمیت و عظمت آنها نقش‌های بسیار مهمی داشته‌اند. به هر حال، امروزه در عصری زندگی می‌کنیم که دگرگونی‌های عظیمی در دنیا به وقوع پیوسته و یا در حال وقوع است. بنابراین، تحولات عظیم در حوزه فناوری‌های ارتباطی و صنایع اطلاعاتی، پیامدهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی خاصی را در پی دارد که جنبه‌های مثبت و منفی را توأمان دارد. فناوری‌های ارتباطی با بسط و گسترش بزرگراه‌های اطلاعاتی و استفاده از امکانات ماهواره‌ای و اینترنتی در جهان، اثرات درخور توجهی بر رفتارهای فردی و جمعی انسان‌ها گذاشته که این تأثیرها را می‌توان در بخش‌های اجتماعی، اقتصادی، روانشناسی، فرهنگی و... بررسی کرد.

ابزارهای جدید دوسویه الکترونیک نیز در قرن بیست‌ویکم تأثیرات عمیقی را بر عهده دارند که ابزارهای قبلی در قرن بیستم آن را به عهده داشتند. این امر در ماهیت شبکه‌های فنی، دوسویه و در دسترس است و افزون بر این، فناوری‌های جدید از توان مشارکت بسیار بالایی برخوردارند. این توان مشارکت به‌خصوص از جنبه اقتصادی بسیار حائز اهمیت است.

بنابراین دست‌کم در مناطق در حال توسعه جهان، این امر وظیفه سیاست‌گذاران ملی است که شرایط خود را در قرن بیست‌ویکم دقیق‌تر بررسی کنند و برنامه‌های انتقال از مرحله ارتباطات یک‌سویه وسایل الکترونیک ارتباط جمعی را به سوی ارتباطات دوسویه و شبکه‌ای در قالب جامعه اطلاعاتی تدارک ببینند. این انتقال، از تأثیرات آن چنان عمیقی برخوردار است که بی‌تردید مبانی رفتارهای اجتماعی و حکومت در این قرن تغییر کرده است (ذکایی، ۱۳۹۰: ۱۲).

این اثرها به قدری برجسته و پررنگ است که توجه بسیاری از متفکران و اندیشمندان را به خود معطوف کرده است و نظریات متنوع، متعدد و گاه متناقضی را در این راستا مطرح کرده‌اند. بررسی نظر موافقان و منتقدان درباره فناوری‌های ارتباطی در راستای تأثیرات آنها بر روندهای سیاسی و اقتصادی حائز اهمیت است.

دیدگاه منتقدان فناوری‌های ارتباطی

این دسته از نظرها، دیدگاه‌های بدبینانه‌ای به رشد فناوری‌های ارتباطی، اطلاعاتی و در نهایت ظهور جامعه‌ای جدید به نام «جامعه اطلاعاتی» دارند و معتقدند که این امر منجر به گسترش جهان سرمایه‌داری و سلطه آن بر دنیا می‌شود. نقطه شروع این نظریه‌ها به سال‌های پس از فروپاشی و اضمحلال دولت کمونیستی اتحاد جماهیر شوروی، در پایان دهه ۹۰، پیوستن مجدد آلمان شرقی به غربی و سقوط حکومت‌های کمونیستی در اروپا؛ طرح نظریه‌هایی چون نظریه «پایان تاریخ» از «فرانسیس فوکویاما» که معتقد به پیروزی حکومت لیبرال و سلطه لیبرال‌های امریکا بر سراسر جهان بود و نیز نظریه «برخورد تمدن‌ها» از «ساموئل هانتینگتون» بازمی‌گردد. نظریه برخورد تمدن‌ها معتقد است که جهان پس از دهه ۹۰ قرن بیستم به جای رقابت‌های نظامی، شاهد رقابت‌ها و نزاع‌های فرهنگی خواهد بود.

در بین اندیشمندان با دیدگاه‌های بدبینانه، گروهی نیز هستند که منکر اهمیت اطلاعات برای جهان مدرن نیستند، بلکه معتقدند که شکل و عملکرد اطلاعات تابع قواعد و رسومی است که طی زمانی طولانی تثبیت شده است. مثلاً به نظر «نیل پستمن»، منتقد رسانه‌های گروهی، این امر، زندگی واقعی انسان‌ها و نیز فرهنگ را به اندازه بسیار ناچیزی دگرگون خواهد کرد. انسان‌ها مشکلاتی در رابطه با دوستان خود، اعم از زن و مرد، والدین و یا دشواری‌های شغلی دارند و رسانه‌های گروهی چندمنظوره در آینده نیز شاید به هیچ‌وجه به این گستره‌ها دست پیدا نکنند.

نیل پستمن در کتاب *تکنوپولی*، اسارت فرهنگ، اخلاق، مذهب و در یک کلام جامعه را در چنگال فناوری بررسی می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که «فناوری بدون اخلاق» جامعه امریکا را به انهدام کشانده و چنین جامعه‌ای، موجودیت سیاره خاکی را به خطر انداخته است (پستمن، ۱۳۷۵: ۹).

پستمن در کتاب *زندگی در عیش*، مردن در خوشی از آثار تخریبی وسایل جدید ارتباطی پرده برمی‌دارد و می‌گوید خانواده‌ها، با هر دیدگاه و نظام فکری و اعتقادی، مایل‌اند فرزندانشان

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۶۳

را طوری تربیت کنند که خودشان می‌خواهند. به تعبیر دیگر، ماهواره‌ها جایگزین والدین می‌شوند و ابتکار عمل را در پرورش همه‌جانبه فرزندان ما به دست می‌گیرند؛ آن گونه که اقتصاد، بازار، سود و تجارت می‌خواهد.

نیل پستمن، جامعه‌شناس امریکایی، از دیرباز مطالب و پژوهش‌های خود را بر آثار رسانه‌های جمعی به‌ویژه تلویزیون در تخریب فرهنگ، اخلاق، روابط اجتماعی و کانون خانواده و به طور کلی انهدام بشریت متمرکز کرده است و این همه را نشأت گرفته از ذات فناوری فوق‌مدرن، خصلت لجام‌گسیختگی و خوی سلطه‌طلبی بلامنازعه آن می‌داند. پستمن برخلاف مارشال مک‌لوهان معتقد است که همه گناه‌ها مربوط به تلویزیون است.

«هربرت شیلر» نخستین پژوهشگر امریکایی است که مطالعات انتقادی ارتباطات را به صورت زمینه‌ای مستقل از پژوهش‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی معمول در میان متفکران انتقادگرای این کشور مورد توجه قرار داده و بنیان‌گذار مکتب انتقادی اقتصاد سیاسی در ارتباطات است. او سلطه فرهنگی و ارتباطی را، چه در سطح داخلی کشورها و چه در سطح بین‌المللی، با توجه به پیامدهای سیاسی و اقتصادی نامساعد آن نقد می‌کند. شیلر درباره سلطه فرهنگی، نظریه‌های ارزنده‌ای دارد و برای امپریالیسم فرهنگی تعریف و ویژگی‌های خاصی قائل است. از نظر او واژه «امپریالیسم فرهنگی» نشان‌دهنده نوعی نفوذ اجتماعی است که از طریق آن کشورهای سلطه‌جو ارزش‌ها، معلومات و هنجارهای رفتاری و همچنین روش زندگی خود را به کشورهای دیگر تحمیل می‌کنند.

به نظر شیلر وسایل ارتباط جمعی بهترین نمونه بنگاه‌های عامل هستند که در عرصه رسوخ و تأثیرگذاری بر اذهان از آنها استفاده می‌شود. این امر به طور گسترده از طریق تجاری شدن رادیو، تلویزیون و مطبوعات صورت می‌گیرد. به باور شیلر از سال‌های پس از جنگ جهانی دوم، در همان حال که امریکا با کمک نظامی به انگلستان و فرانسه برای غلبه بر آلمان هیتلری و کسب رهبری جهانی تلاش می‌کرد، برنامه‌ها و سیاست‌هایی را نیز به منظور استیلای فرهنگی و ارتباطی بر دنیا تدارک می‌دید.

❖ ۱۶۴ نامه پژوهش فرهنگی

در این زمینه استفاده از نظریه «جریان آزاد اطلاعات» به منظور گسترش نفوذ فرهنگی، پیشبرد دیپلماسی و تسهیل سلطه‌جویی اقتصادی در سراسر جهان و به کار گرفتن نظریه توسعه اقتصادی و اجتماعی از طریق وسایل ارتباط جمعی برای جلوگیری از راه‌های رشد غیرسرمایه‌داری در کشورهای جهان سوم و گرایش آنها به سوی سوسیالیسم اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد. به همین سبب او این دو نظریه را پایه‌های اساسی نظریه‌های ارتباطی سلطه جهانی معرفی می‌کند.

شیلر در آخرین بررسی‌هایش درباره دگرگونی‌های فناوری‌های ارتباطات و افزایش و گسترش انحصارات اقتصادی حاکم بر آنها درباره اوضاع جدید سلطه فرهنگی و ارتباطی جهان سرمایه‌داری بحث کرده و به نظریه‌های جدید خصوصی‌سازی فعالیت‌های ارتباطی اشاره می‌کند که از اوایل دهه ۱۹۸۰ برای تحکیم و تقویت اهداف نظریه معروف جریان آزاد اطلاعات و تسهیل منفعت‌جویی‌های شرکت‌های بزرگ فراملی به کار گرفته شده‌اند.

هربرت شیلر دست‌کم بر سه استدلال تأکید دارد: نخست توجه به ارتباط معیارهای بازار با تحولات اطلاعاتی است. از این منظر، تشخیص اینکه نوآوری اطلاعاتی و ارتباطی قطعاً تحت تأثیر فشارهای بازار برای خرید، فروش و تجارت به منظور سودبری است، امری ضروری می‌باشد. از نظر شیلر در مرکز اصول بازار، میل نیرومندی برای کالا کردن اطلاعات وجود دارد، یعنی اطلاعات تنها به شرطی که فروختنی باشد، بیشتر در دسترس قرار می‌گیرد. از این رو، با اطلاعات نیز مانند بیشتر مسائل در جامعه سرمایه‌داری برخورد می‌شود؛ امروزه با اطلاعات همچون کالا رفتار می‌شود.

دومین استدلال بر این امر پای می‌فشارد که نابرابری طبقاتی عامل اصلی توزیع و دسترسی به اطلاعات و توانایی تولید آن است. این موضوع که چه کسی چه اطلاعاتی را به دست می‌آورد و چه اطلاعاتی را می‌توان به دست آورد، طبقه اجتماعی تعیین می‌کند. از این طریق، با توجه به جایگاه شخص در سلسله مراتب طبقاتی، او می‌تواند در «انقلاب اطلاعات» سودبر باشد یا زیان‌ده.

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۶۵

❖ سال دوازدهم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۰

سومین استدلال هربرت شیلر این است که جامعه دستخوش چنین دگرگونی‌های مهمی در حیطه‌های اطلاعات و ارتباطات، جامعه سرمایه‌داری شرکتی است، یعنی سرمایه‌داری معاصر عمدتاً از سوی نهادهای شرکتی (که سازمان‌های متمرکزی‌اند و تسلط ملی و عموماً دسترسی بین‌المللی دارند) به صورت بازارهای انحصاری مسلط شده است؛ تا حدی که اگر دقیق بررسی کنیم درمی‌یابیم که شرکت‌ها در همه جا با چند صد فرمانده عالی‌رتبه اقتصادی بر صحنه مسلط‌اند. از این رو، به نظر شیلر، اولویت‌های آن نیز بر این اصل قرار دارد که اطلاعات و فناوری اطلاعات به دلیل اهداف شخصی بیش از اهداف عمومی متحول خواهد شد.

معیارهای بازار و نابرابری طبقاتی قطعاً خصوصیات دیرینه سرمایه‌داری‌اند و حتی تاریخ گسترش سرمایه‌داری شرکتی نیز به بیش از یک قرن برمی‌گردد، اگرچه بسیاری از شکل‌های مشخص آن در اواخر قرن بیستم ظاهر شده است. از نظر هربرت شیلر نکته این است که خصوصیات تثبیت شده دیرپای نظام سرمایه‌داری عناصر کلیدی معماری این «جامعه اطلاعاتی» مورد ادعایند. در کل، نظر منتقدان فناوری‌های ارتباطی را می‌توان به شکل زیر فهرست کرد:

۱. افزایش تعارض‌های ساختاری و دوگانگی هویت

۲. یکسان‌سازی فرهنگی

۳. ایجاد اختلاف و شکاف میان ملت‌ها به سبب ملی‌گرایی افراطی، نظریه‌های متضاد

و در نهایت بروز شکاف فرهنگی

۴. تضاد با ارزش‌ها، باورها و...

۵. تضعیف پیوندهای سنتی از طریق تقویت و تبلیغ ارزش‌های غربی و کمک به

استحاله فرهنگی

۶. بهره‌برداری تبلیغاتی و انتشار اخبار غیرواقعی تحریف شده

۷. ایجاد نخبگان سیاسی و فرهنگی وابسته به جریان‌های خودساخته از طریق شبکه

ارتباطی

۸. ایجاد فرهنگ سلطه و مصرف‌گرایی و کاهش نقش فرهنگ‌های بومی و محلی.

دیدگاه موافقان فناوری‌های ارتباطی

نظریه‌های این دسته برخلاف نظریه‌های گروه قبلی است. نظریه‌پردازان این دسته دیدگاه‌های خوش‌بینانه‌ای به ظهور جامعه اطلاعاتی و رشد فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی دارند. امروزه مفهوم اطلاعات و جامعه اطلاعاتی بیش از پیش مطرح می‌شود و تبدیل به دغدغه‌ای انکارناپذیر در همه عرصه‌ها شده است.

اما به راستی جامعه اطلاعاتی چیست؟ ماده خام و اساس جامعه اطلاعاتی «اطلاع» است؛ هرچه افراد جامعه‌ای با اطلاع‌تر و آگاه‌تر باشند، کیفیت و کارایی آن جامعه در عرصه‌های گوناگون زندگی مادی و معنوی بیشتر است. آگاهی اعضای جامعه، بنیاد آزادی است. «توماس جفرسون»، سومین رئیس‌جمهور آمریکا، می‌گوید: «اطلاع به مثابه خبرِ بالارزش، بنیاد دموکراسی است.»

امروزه حق اطلاع در اغلب کشورهای پیشرفته به مثابه یکی از حقوق بنیادی به رسمیت شناخته شده است. آزادی‌خواهان پیگیر در این کشورها بر آنند که استفاده آزاد از همه رسانه‌های همگانی از جمله اینترنت باید در چارچوب تحقق «حق اطلاع» برای همه شهروندان تضمین شود.

نظریه اطلاعات از سال ۱۹۴۸ بر پایه تحقیقات نظریه‌پردازان و ریاضی‌دانانی چون «نوربرت وینر» و «کلود شانون» پدید آمد. اما نظریه جامعه اطلاعاتی بسیار جدیدتر از نظریه اطلاعات است. نخستین بار در سال ۱۹۷۱ مؤسسه پیشرفت کاربرد رایانه ژاپن در گزارشی به نام «برنامه جامعه اطلاعاتی؛ هدفی ملی در راستای سال ۲۰۰۰» از این مفهوم سخن گفت.

بنا بر نظریه «دانیل بل»، در حالی که پایه‌های جامعه صنعتی را کار و سرمایه تشکیل می‌داد، در جوامع مدرن، دانش در قالب «اطلاعات» روند تولید و سازماندهی کار را چنان دگرگون کرده که می‌توان گفت جامعه پسا صنعتی بر بنیاد دانش استوار است. به طور کلی از جمع‌بندی گفتمان صاحب‌نظران چنین برمی‌آید که لازمه تشکیل جامعه اطلاعاتی تحقق چهار پیش شرط است:

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۶۷

۱. اطلاعات باید به صورت انبوه در دسترس همگان قرار گیرد؛ به این معنا جامعه اطلاعاتی در عین حال جامعه‌ای «مطلع» است

۲. آگاهی شهروندان، پایه‌های لازم را برای مشارکت آنان در تصمیم‌گیری‌های مهم یا کم‌اهمیت فراهم می‌آورد

۳. در جامعه صنعتی پیشرفته باید بیشترین نیروی کار از میان کارکنان بخش علمی یا اطلاعات باشد و این قشر در تولید ارزش در مجموعه اقتصاد، نقش کلیدی را ایفا کنند

۴. جامعه اطلاعاتی در بستر جهانی شدن روندهای ارتباطی و اطلاعاتی شکل می‌گیرد و از جمله به کشورهای رشدیابنده امکان می‌دهد که به فناوری مدرن دست یابند و شکاف میان خود و کشورهای پیشرفته را کاهش دهند.

بنابراین دیدگاه موافقان فناوری‌های جدید ارتباطی را می‌توان این گونه برشمرد:

۱. مرگ فاصله‌ها و پایان جغرافیا (کاهش نقش مکان به معنای سنتی) که ارتباطات بهتر و کم‌هزینه‌تر را با جامعه شبکه‌ای فراهم ساخته است

۲. شبکه‌های فرهنگی ارتباطی جایگزین ساختارهای سخت، محکم و انعطاف‌ناپذیر شده است

۳. گسترش تفکرها و ایده‌ها، بالا رفتن بردباری بر اثر گسترش تفکرها و ایده‌ها و افزایش دانش و آگاهی

۴. افزایش همکاری، تعامل و تبادل

۵. بالا رفتن ظرفیت‌ها و تکرپذیری

۶. ارتقای امکانات میانجی‌گرایانه هویت‌های ملی در برابر هویت فراملی و فروملی

۷. افزایش قدرت انتخاب مخاطبان

۸. افزایش اطلاعات و آموزش به ملت‌ها و شناساندن سنت‌های ریشه‌دار ملی به سایر

ملل

❖ ۱۶۸ نامه پژوهش فرهنگی

۹. جایگزینی دیپلماسی عمومی (نقش و تأثیر افکار عمومی، مطبوعات و...) به جای دیپلماسی سنتی
۱۰. کمک به پیشبرد سیاست‌های ملی و افزایش سطح مشارکت اجتماعی و ایجاد شرایط مناسب برای حل و فصل بحران نفوذ، مشارکت، هویت و مشروعیت
۱۱. توسعه شهرنشینی، ارتقای سطح سواد، افزایش درآمد سرانه و تقویت پیوندهای اجتماعی بین جوامع
۱۲. تسهیل همگرایی سیاسی در داخل جوامع و بین ملت‌ها در صحنه بین‌المللی.

بررسی پیامدهای سیاسی و اقتصادی فناوری‌های ارتباطی**۱. پیامدهای سیاسی فناوری‌های ارتباطی**

به عقیده کارشناسان رسانه، بحث ارتباطات در جوامع انسانی دارای پیامدهای مختلفی است که از چند منظر می‌توان آن را بررسی کرد: رشد و گسترش آگاهی‌های سیاسی، ایجاد تحولات سیاسی در سطح گسترده، رشد افکار عمومی، توسعه سیاسی، کمک به ایجاد تشکلهای مردمی، کمک به ایجاد یکپارچگی سیاسی و حرکت به سوی قانونمند شدن جوامع. فناوری‌های ارتباطی در راستای تقویت مشارکت سیاسی و ارتباط افقی میان شهروندان به وجود آمده است. شهروندان می‌توانند منظومه‌های ایدئولوژیک و سیاسی مختص به خود را تشکیل دهند و در حال حاضر نیز تشکیل می‌دهند؛ منظومه‌هایی که بر ساختار سیاسی مستقر پیشی می‌گیرند و بدین ترتیب عرصه سیاسی انعطاف و انطباق‌پذیری ایجاد می‌کنند. با این حال، جنبه‌های گوناگون دموکراسی الکترونیک را می‌توان مورد انتقاد جدی قرار داد، همان طور که در واقع نیز مورد انتقاد بوده است.

چشمگیرترین تأثیرهای ارتباطات جدید الکترونیکی در حیطه سیاست نمادین و ایجاد بسیج‌های منفرد، از سوی گروه‌ها و افراد خارج از نظام حزبی رایج می‌باشد و تأثیر چنین تحولاتی بر دموکراسی نامشخص است. از یک سو اگر بسیج‌های منفرد، بسیج سیاست رسمی را پشت سر گذارند، شاید حتی نهادهای دموکراسی را نیز تضمین کنند.

تبيين تأثير فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۶۹

از سوی دیگر، اگر نمایندگی سیاسی و تصمیم‌گیری سیاسی بدون واگذاری آن به نخبگان فناوری، پیوندهای تازه‌ای با این منابع جدید برقرار کنند، می‌توان انتظار داشت که نوع تازه‌ای از جامعه مدنی دوباره بر ساخته شود که در آن امکان پایه‌ریزی الکترونیک دموکراسی از پایین وجود داشته باشد (همان). توسعه سیاست نمادین و بسیج سیاسی در نهضت‌های «غیرسیاسی»، چه به صورت الکترونیک و چه به شکل‌های دیگر، یکی از جریان‌های فرایند بازسازی دموکراسی در جامعه شبکه‌ای است (سلطانی فر، ۱۳۸۷: ۹۷).

سرعت و همه‌گیری فناوری اطلاعات و ارتباطات، بسیاری از مرزها و محدودیت‌ها را برخلاف مقاومت‌ها و مخالفت‌ها در هم ریخته و مهم‌تر از آن، روابط جاری دنیا را در معرض تحولات نه‌چندان روشنی قرار داده است. گذشته از اثر غیرمستقیم فناوری اطلاعات و ارتباطات، دستگاه سیاست خارجی و نظام دیپلماسی جهان نیز مستقیم‌تر ناگزیر به استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات شده‌اند که بر اثر آن ساختار، کارکرد و لایه‌های آن نیز دچار تحولات درخور ملاحظه‌ای شده است. در پرتو فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات، عرصه روابط خارجی شفاف، سیال و پویا شده و با سرعت در حال در هم شکستن مرزهای سنتی و نظم‌های حاکم بر روابط دیپلماتیک می‌باشد.

الف) تأثیر فناوری ارتباطات بر ابعاد سیاسی جهانی شدن

بازتاب سیاسی فناوری ارتباطات و فهم چگونگی تأثیرپذیری حوزه سیاست از فناوری ارتباطات، وابسته به فهم تفاوت منابع گوناگون قدرت نظیر خشونت، ثروت و اطلاعات است. با انقلاب اطلاعات، مبانی قدرت سیاسی از ثروت و خشونت (زور نظامی) به اطلاعات منتقل شده و می‌شود.

تنوع و سرعت جهانی شدن شبکه‌های اطلاعاتی موجب می‌شود که هیچ دولت یا گروهی نتواند بر آنها تسلط پیدا کند. انقلاب اطلاعاتی سبب می‌شود که دگرگونی عظیمی در ساختار توزیع قدرت صورت گیرد و دسترسی شهروندان به اطلاعات گسترده و تشکیل کانون‌های

❖ ۱۷۰ نامه پژوهش فرهنگی

جدید قدرت و نفوذ، مراکز قبلی را تحت تأثیر قرار دهد. دقیقاً همان طور که دانش اولیه پزشکی قدرت را از دست جادوگر قبيله خارج کرد، گسترش اطلاعات درباره شیوه‌های گوناگون زندگی در سایر کشورها نیز اعتبار برخی از آیین‌های رسمی و در نتیجه اعتبار برخی از مبانی قدرت دولت‌ها را تهدید کرده است (بوریستون، ۱۳۶۸: ۲۱).

این جابه‌جایی در قدرت موجب می‌شود که دولت‌های اقتدارگرا که به تمرکز قدرت دست می‌زنند، روزبه‌روز در محدودیت بیشتری قرار گیرند. دانایی به مثابه سرچشمه اصلی توانایی و دسترسی شهروندان به داده‌ها و اطلاعات بی‌شمار، به آنان فرصت می‌دهد تا بر اعمال و تصمیمات رهبران تأثیر بگذارند، چراکه دستیابی به اطلاعات بیشتر به معنی توانایی کنترل افزون‌تر است (برزگر، ۱۳۸۲: ۱۵۲).

به این ترتیب قدرت از شکل مکانیکی مبتنی بر چیرگی یکی بر دیگری و از حالت یک کنش ارتباطی دوسویه و تأثیرگذاری متقابل درمی‌آید.

تنوع اطلاعاتی موجب نوعی بحران هویت در نظام‌های سیاسی اقتدارگرا می‌شود که می‌کوشند نوعی اطلاعات یکدست و همسو با ارزش‌های حاکم را پراکنده سازند. جهانی که به سوی کوچک‌تر شدن و در عین حال پیچیدگی بیشتر سیر می‌کند؛ جهانی که در آن اطلاعات، محرک عمده دانش، موجد قدرت و رسانه‌های جمعی دارای نقشی کلیدی است. به گفته «بن- بگدیکیان» قدرت رسانه‌ای همانا قدرت سیاسی است. مهم‌ترین علت پیدایی و محبوبیت فناوری‌های اطلاعاتی، پاسخگویی آنها به انبوه نیازهای مالی و سیاسی است.

ب) تأثیر فناوری ارتباطات بر تحولات سیاسی

نظام نوین رسانه‌ای با عرضه سیلی از تصاویر، شعارها و افکار متناقض، انسان‌ها را در انتخاب ارزش‌های قبلی و جدید متحیر می‌کند (تافلر، ۱۳۷۱: ۲۱۸). فراتر از آن، انقلاب اطلاعات و دسترسی شهروندان به منابع و ابزارهای اطلاعاتی موجب می‌شد تا آنان به اطلاعات و داده‌های بیشتری از دنیای پیرامون خود و جهان و سبک‌های گوناگون زندگی

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۷۱

در نقاط مختلف دست یابند و درصدد ابزار و تحقق آنها برآیند. فروپاشی شوروی و جنبش دانشجویی در پانزدهم آوریل ۱۹۸۹ در چین و طرح تقاضایی نظیر دموکراسی و حقوق بشر از سوی دانشجویان از سیستم سیاسی، ناشی از گسترش رسانه‌های ارتباطی و بسط آشنایی شهروندان چینی از الزامات زندگی سیاسی در غرب بود (برزگر، ۱۳۸۲: ۱۵۳).

در حوادث بعد از انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۱۳۸۸ در ایران استفاده از فناوری‌های جدید ارتباطی برای اطلاع‌رسانی اخبار سیاسی و تحولات داخلی بسیار حائز اهمیت بود. از دیگر تحولات سیاسی اخیر می‌توان به قدرت چشمگیر شبکه‌های اجتماعی در تونس اشاره کرد. خیزش انقلابی مردم تونس که در نیروی محرکه آن اثری از مذهب، افراط‌گرایی اسلامی یا ایدئولوژی خاصی به چشم نمی‌خورد، دیکتاتوری ۲۳ ساله را در چهار هفته برانداخت؛ انقلابی که پیروزی‌اش معادله‌های سیاسی را در جهان عرب دگرگون کرد و موج اعتراض‌های مردمی را به دیگر کشورهای عربی گسترش داد.

برخی آن را «انقلاب توئیتری» می‌خوانند، گروهی آن را «انقلاب ویکی‌لیکس» می‌دانند، بعضی آن را «انقلاب رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی» می‌پندارند و گروهی دیگر با رد همه این فرضیه‌ها، آن را «انقلابی انسانی» می‌دانند و گروه‌های دیگر آن را «تکنو اتوپیا» می‌خوانند؛ یعنی کسانی که نگاه ساده‌انگارانه و ایده‌آلیستی به فناوری‌های جدید دارند.

حکومت توتالیتار «زین‌العابدین بن علی»، سال‌ها در کنار سرکوب سیستماتیک مخالفان، با سانسور و فیلترینگ گسترده، ارباب و بازداشت وبلاگ‌نویسان، سرقت اطلاعات و نفوذ به حریم خصوصی کاربران تلاش کرد تا گردش آزاد اطلاعات در این کشور را کنترل کند.

از زمان آغاز اعتراض‌ها در تونس، به دلیل سانسور گسترده، فشارها و تهدیدهای دولت در رسانه‌های داخلی این کشور، هرگز به این اعتراض‌ها بهایی داده نشد و این توئیتهای فعالان آنلاین و کاربران عادی، ویدئوهای آپلودشده در یوتیوب و دیلی‌موشن، پست‌های وبلاگی و نوشته‌های فیس‌بوکی بود که مردم این کشور را در جریان رویدادهای سیاسی قرار می‌داد. ضریب نفوذ اینترنت در تونس ۳۳ درصد و ضریب نفوذ تلفن همراه ۸۵ درصد است.

❖ ۱۷۲ نامه پژوهش فرهنگی

«کلی شیرکی»، نظریه پرداز رسانه و از مدافعان قدرت سیاسی شبکه‌های اجتماعی، معتقد است:

«هیچ کس مدعی نیست که خُرده رسانه‌ها می‌توانند انگیزه لازم را برای خیزش در مردم ایجاد کنند؛ بحث بر سر این است که این رسانه‌های نوین به مخالفان سیاسی و ناراضیان از دولت‌ها، امکان هماهنگ‌سازی و سازمان‌دهی فعالیت‌ها و اعتراض‌ها را می‌دهند.»

به اعتقاد او «شبکه‌های نوین ارتباطی نمی‌توانند مستقیم باعث برانگیختن خشم عمومی و وقوع انقلاب شوند، اما قطعاً به تحقق آن کمک می‌کنند.»

شبکه‌های اجتماعی در جوامع غربی، بیشتر کارکردی تجاری و اقتصادی دارند، اما همین کارکرد اقتصادی نیز زمانی مفهوم می‌یابد که در خدمت سیاست خاص و همچنین سبک زندگی خاصی باشد که از فلسفه اومانیستی لیبرالیسم نشأت گرفته باشد؛ فلسفه‌ای که غایت زندگی انسانی را لذت بیشتر تعریف می‌کند و انسان را نهایت همه چیز می‌داند. به این ترتیب، اطلاعات، سیلی از تقاضاها را متوجه سیستم سیاسی می‌کند و در واقع موجب شکل‌گیری انقلاب انتظارها از سیستم سیاسی می‌شود. ناکامی دولت‌ها در فراهم آوردن امکانات و محدودسازی خواسته‌ها (همچون قبل) موجب بازخورد در ورودی سیستم می‌شود و در نهایت، با دامن زدن به بحران پاسخگویی و مشروعیت، موجبات فروپاشی نظام را فراهم می‌سازد.

بنابراین هماهنگ با سرعت یافتن زندگی سیاسی، باید دیوان‌سالارها و دستگاه‌های تصمیم‌گیرنده نیز توانایی تصمیم‌گیری سریع منطبق با آن را داشته باشند. در صورتی که تصمیم‌ها دیر اتخاذ شود یا بی‌تصمیمی بر امور حاکم باشد و شتاب تحولات بیش از تصمیم‌نهادها باشد، فروریختگی سیاسی و حکومتی تشدید خواهد شد (تافلر، ۱۳۷۰: ۵۵۷).

تمرکز منابع و مجاری اطلاعات در رژیم‌های اقتدارگرا به گونه‌ای است که به نخبگان فرصت می‌دهد تا سیاستی متمرکز اتخاذ کنند و نظارت مستقیم خود را بر همه تصمیمات

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۷۳

حکومتی، از بالاترین تا پایین‌ترین سطح، اعمال کنند. اما با حضور فناوری‌های جدید اطلاعاتی، محیط سیاسی تازه‌ای پدید می‌آید، تصمیم‌گیری‌های متمرکز بی‌کفایت می‌شوند و کارایی خود را از دست می‌دهند. انقلاب اطلاعات را می‌توان به منشوری تشبیه کرد که وحدت نظام‌های متمرکز و اقتدارگرا را به طیف‌های گوناگون تجزیه می‌کند.

همان‌طور که اشاره کردیم، در ایران سال‌های اخیر به موازات مسائلی که برای مطبوعات (مکتوب) ایجاد شده است، شاهد توسعه ارتباطات الکترونیک بوده‌ایم. در حال حاضر شاید هزاران نفر در ایران از طریق شبکه‌های اینترنتی به اطلاعات مورد نیاز خود دسترسی پیدا می‌کنند؛ بنابراین اگر سیاست‌ها مبتنی بر واقعیت‌های جهان امروز نباشد، جامعه به دنبال راه‌گریز می‌گردد. به تعبیری، استفاده از این فناوری‌ها بستگی به سیاست‌های رسمی دارد.

در عصر ارتباطات جدید برای تسهیل در امور اطلاع‌رسانی، عمل دولت‌مردان در زمینه توسعه و کاربرد فناوری‌های اطلاعاتی در سطح ملی و بین‌المللی مهم است، زیرا در غیر این صورت استفاده از این فناوری‌های اطلاعاتی ممکن است به نوعی به عمیق‌تر کردن شکاف دولت و ملت منجر شود.

افکار عمومی و فناوری‌های ارتباطی

افکار عمومی نیرویی تازه و جدید است که در دنیای مدرن وارد محاسبه‌های نظام سیاسی و قدرت شده است. این نیروی جدید به صورت‌های مختلف و در اشکال گوناگون، آثار خود را بر قدرت و به‌طور کلی بر نظام تصمیم‌گیری بر جای می‌گذارد. توجه نظام سیاسی به افکار عمومی لزوماً به معنای پذیرش آن و عقب‌نشینی نیست، بلکه حتی برای تخفیف، آرام کردن و هدایت افکار عمومی نشان از توجه به این نیروی مهم دارد (گودرزی، ۱۳۷۵: ۱۸).

همچنین، به تعبیر «هابرماس» افکار عمومی ناظر به انتقاد یا کنترل است که عامه شهروندان، غیررسمی در مقابل طبقه حاکم انجام می‌دهند. دستکاری افکار عمومی از مهم‌ترین کارکردهای

❖ ۱۷۴ نامه پژوهش فرهنگی

وسایل ارتباط جمعی (رادیو و تلویزیون) است که در ایجاد فرهنگ مطلوب صاحبان وسایل ارتباط جمعی در ابعاد گوناگون سیاسی، فرهنگی و اقتصادی نقش بسزایی دارد، زیرا بنا به نظر متخصصان ارتباطی، رسانه‌های گروهی، به‌ویژه رادیو و تلویزیون، با به کارگیری فنون و روش‌های هنری، فرهنگ‌های مختلف قومی و مذهبی را در جهت هم‌نوایی و هم‌سان‌اندیشی سوق می‌دهند.

رسانه‌ها، حکومت‌ها را قادر می‌سازند تماس با مردم را حفظ کنند و انتقادات و پیشنهادهایی برای بهبود امور عرضه کنند. امروزه آگاهی‌بخشی و اطلاع‌رسانی از یک سو و تحریک، تشویق و بسیج افکار عمومی جهانیان از سوی دیگر، به منظور تأثیرگذاری بر سیاست‌ها و راهکارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی و... جز با تکیه بر فناوری‌های جدید ارتباطات امکان‌پذیر نیست و فناوری‌های نوین نقش بسزایی دارند.

فناوری‌های ارتباطی امکانات دستکاری افکار عمومی را با افزایش فاصله میان عوامل تصمیم‌گیرنده و اجتماع سیاسی، چند برابر می‌کند. به مدد این فناوری‌ها می‌توان به هنگام مناظره یا نظرسنجی، توهم یک اجتماع سیاسی گسترده را ایجاد کرد و به یک تصمیم، مشروعیت برخورداری از حمایت اکثریت را داد. تلفیق فنون جدید و دموکراسی مستقیم با ساختارهای سیاسی کلاسیک که طبق منطق سلسله مراتبی و هرمی سازماندهی شده است، می‌تواند به حکومتی که احتمال داشت تغییر مقیاس، اقتدارش را تضعیف کند، به ظاهر مشروعیت جدیدی بدهد (سلطانی فر، ۱۳۸۸: ۹۲).

۲. پیامدهای اقتصادی، فرهنگی و ... فناوری‌های ارتباطی

حرکت به سوی جهانی واحد و یکپارچگی فرهنگی اجتماعی، کمک به تشکیل نهادهای گوناگون اجتماعی و ایفای نقش در تغییرات فرهنگی اجتماعی جامعه، ایجاد تغییر در مفاهیم و خرد فرهنگ‌های جامعه و جوامع به نفع فرهنگ قدرتمندتر، گسترش شهرنشینی و رشد جامعه مدنی، کانالیزه کردن سلیقه‌های افراد در مسیر مورد نظر به منظور رسیدن به اهداف

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۷۵

❖ سال دوازدهم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۰

اقتصادی و تبلیغات اقتصادی خاص در راستای انتخاب کالاهای منظورنظر، تبدیل اقتصاد معیشتی به اقتصاد بازار در واحد جامعه یعنی خانوار، شکل دادن به افکار عمومی متناسب با مقتضیات امنیتی، سیاسی و اقتصادی و ایجاد هویت عمیق و ریشه‌دار جمعی، ایجاد حس مسئولیت و حساسیت در قبال مصالح عمومی را از دیگر پیامدهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و امنیت جامعه که به مراتب مهم‌تر از پیامدهای سیاسی ارتباطات است، تأثیر رسانه‌های جمعی بر شکل‌گیری جوامع بشری در نظر دارند.

ارتباطات جمعی در جایگاه یک نهاد اجتماعی، با دیگر نهادهای موجود در جامعه روابط مبادله‌ای متقابل دارد و بی‌شک این نهاد اجتماعی در روند تغییرات اجتماعی و رشد اقتصادی عامل مهمی تلقی می‌شود. ارتباطات به معنای عام، نشانگر ساختارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه است. در چارچوب چنین ساختارهایی است که تعامل اجتماعی میان افراد و در نهایت مشارکت رخ می‌دهد؛ در واقع می‌توان گفت فرایند توسعه، رابطه‌پایداری با تعامل میان مردم و مشارکت فعال گروه‌های گوناگون اجتماعی دارد.

این امر صورت نمی‌گیرد مگر در پرتو نظام جامع ارتباطی - اطلاعاتی که می‌تواند تا حد زیادی در رفع اختلاف‌ها، تضادهای موجود در ارزش‌ها و رفتارهای مردم و فراهم آوردن محیط مساعد برای توسعه ملی مؤثر باشد. این پدیده در جوامع در حال توسعه به دلیل بومی نبودن و نهادی نشدن وسایل ارتباطی مدرن و برخورد آن با وسایل ارتباطی سنتی، به مثابه نیروی اجتماعی فعال، مسائل و مشکلات کم‌وبیش مشابهی را پدید آورده است. شناخت ابعاد این پدیده برای پژوهشگران ارتباطات در دهه‌های اخیر مرزهای جدیدی را گشوده است. نظریه پردازان، درباره پیوند میان ارتباطات و توسعه و پیامدهای آن بسیار بحث کرده‌اند. آنان آگاهی مردمان را از توانایی‌های خود و نیز روابط حاکم بر خویش برای فراگرد توسعه امری اساسی می‌دانند و معتقدند که این مهم از طریق رسانه‌ها و دانش ارتباطات امکان‌پذیر است.

«کاستلز» برای تأکید بر نقش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی با استفاده از نظریه‌های

۱۷۶ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

اقتصادی چنین استدلال می‌کند که برای افزایش سود در محیط مالی چهار روش وجود دارد:
 ۱. کاهش هزینه‌های تولید ۲. افزایش بهره‌وری ۳. گسترش بازارها ۴. تسریع در برگشت سرمایه.

وی توضیح می‌دهد که فناوری‌های جدید اطلاعاتی ابزار اساسی در این فرایند هستند و در هر چهار مرحله نقش اساسی ایفا می‌کنند. هرچند فناوری‌های اطلاعاتی نیازمند بازارهای نظامی بودند، اما پس از تجاری شدن، آنها بازار فناوری‌های اطلاعاتی بر بازار داشتند که این تأثیرات به توسعه هرچه بیشتر فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی منجر شده است.

جنبه دیگری از اقتصاد که کاستلز عقیده دارد بر اثر رشد این فناوری‌ها و در نتیجه جهانی شدن اقتصاد رخ می‌دهد، این است که سیاست‌های اقتصادی سنتی که در درون مرزهای اقتصادهای ملی تحت کنترل تدبیر می‌شدند، روز به روز بی‌اثر می‌شوند، زیرا عوامل مهمی همچون سیاست پولی، نرخ بهره و خلاقیت فناوری متکی به حرکت‌های جهانی هستند. کاستلز موضوع سرمایه‌داری اطلاعاتی را به عنوان یکی از مشخصه‌های عصر اطلاعات و جامعه شبکه‌ای مطرح می‌کند که منجر به افزایش نابرابری و حذف اجتماعی در جهان در هم تنیده شده است (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۰۴ - ۱۰۲).

بی‌شک فناوری‌های اطلاعاتی در هیچ کجای دیگر به اندازه بخش تجاری تأثیرگذار نبوده و تسلط به فناوری، کلید موفقیت تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و فروشندگان در آینده است. به موازات تشدید رقابت جهانی، بازاریابی به صورت اشتغال فکری دائمی شرکت‌های چندملیتی درمی‌آید.

«تغییر نقش در روابط بین مدیران شرکت‌های بزرگ جهانی و زمامداران سیاسی به ایجاد یک واقعیت جدید سیاسی در همه جا منجر شده است.» با توجه به پیدایش این شرایط جدید «رابرت بی. ریچ»، وزیر کار دولت «بیل کلینتون»، می‌نویسد:

«ما در دوره‌ای انتقالی زندگی می‌کنیم که بر سیاست و اقتصاد قرن آینده تأثیر خواهد گذاشت. دیگر از هیچ محصول یا فناوری ملی، شرکت‌های ملی یا صنایع

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۷۷

ملی خبری نخواهد بود. اقتصاد ملی آن‌طور که تا به حال آن را فهمیده‌ایم وجود نخواهد داشت. تنها چیزی که داخل مرزهای ملی یک کشور باقی خواهد ماند، مردمی خواهند بود که آن ملت را تشکیل می‌دهند. لیاقت‌های هر ملتی همانا مهارت‌ها و روشن‌بینی‌های آن است و اساسی‌ترین مهارت سیاسی هر ملتی عبارت خواهد بود از توانایی کنار آمدن با نیروهای گریز از مرکز اقتصاد جهانی که رشته پیونددهنده اعضای یک ملت را از هم می‌گسلد و ثروتی هرچه سرشارتر در اختیار ماهرترین و روشن‌بین‌ترین افراد قرار خواهد داد، در حالی که استاندارد زندگی افرادی را که از مهارت کمتری برخوردارند، تنزل خواهد بخشید» (Rich, 1992:3).

بدین ترتیب رسانه‌های ارتباط جمعی را نه تنها می‌توان به مثابه نیروی محرک در پشت سر تغییرات اجتماعی و فرهنگی قلمداد کرد، بلکه می‌توان عاملی برای تحرک سیاسی در مرتبه ملی و بین‌المللی به حساب آورد (کمالی پور، ۱۹۹۵). در ارتباط با این ادعا «حمید مولانا» (۱۹۹۶) معتقد است که بخش‌های ارتباطات دور ملی و بین‌المللی به طور فزاینده‌ای در هم تنیده می‌شوند. بدین ترتیب بازار بین‌المللی به وسیله چند بازیگر اصلی شکل می‌گیرد که به نوبه خود مشمول مکانیسم‌های کنترل‌کننده سیاسی، اقتصادی و نهادی ملی خود هستند. این بدان معناست که بسیار مشکل یا حتی ناممکن خواهد بود که بین بخش‌های داخلی و بین‌المللی تفکیک قائل شویم.

«ویلبر شرام» وظایف رسانه‌های گروهی و نقش اطلاعات را در جهان سوم به این ترتیب شرح می‌دهد: «ترغیب مردم کشورهای در حال توسعه به تصمیم‌گیری پیرامون توسعه؛ زمینه دادن به آنها برای مشارکت مؤثر و هماهنگ کردن و تسریع تحولات موردنظر و مانند آن».

رسانه‌های گروهی می‌توانند افق‌ها را گسترش دهند، به انتقال فکر کمک کنند و سطح فکر فردی و گروهی را بالا ببرند. بین توسعه اقتصادی و ارتباط جمعی رابطه‌ای مستقیم وجود دارد و رسانه‌های گروهی نیروی محرکه در روند توسعه جامعه‌اند. طبق مدل نوگرایی، تغییر از مرحله سنتی به مرحله گذار و سپس به جامعه نوین، همواره با تغییر نظام‌های

ارتباطی همراه بوده است. در کل، پیامدهای درخور توجه فناوری‌های نوین ارتباطی بر جوامع انسانی در بخش اقتصادی را می‌توان به شرح ذیل توضیح داد:

۱. تسلط صاحبان وسایل ارتباط جمعی بر جامعه‌ای که به جای تسلط نخبگان، انحصارها بر آن حاکم است. بنا بر نظر «سی.رایت میلز» قبلاً نخبگان حاکم بودند و صاحبان وسایل ارتباط جمعی، رابط آنها با جامعه، ولی اکنون برخلاف نظر میلز، صاحبان رسانه‌ها دیگر واسطه نیستند، بلکه خود بی هیچ واسطه و حجابی عین قدرت‌اند.

۲. واگذاری مالکیت رسانه‌ها به بخش خصوصی و ارائه نظریه خصوصی‌سازی در کشورهای در حال توسعه به منظور فروش انحصاری اطلاعات توسط صاحبان شبکه‌های ارتباطی انحصاری و تغییر برخی مفاهیم اقتصادی مانند تغییر معیارهای رشد و توسعه، ثروت ملی به جای درآمد ملی (که به‌تازگی از سوی بانک جهانی صورت گرفته).

۳. ادغام هرچه بیشتر انحصارهای تبلیغاتی و افزایش سرمایه‌های کلان صاحبان وسایل ارتباط جمعی در دست کسانی چون «برلوسکونی» در ایتالیا، «بیل گیتس» در مایکروسافت، «تد ترنر» در سی.ان.ان و «رابرت مرداک» در استار تی.وی و...

۴. جایگزینی خرید و فروش اطلاعات به جای خرید و فروش سهام کارخانه‌ها و شرکت‌های چندملیتی، به دلیل نیاز مدیریت‌ها به اطلاعات در کشورهای در حال توسعه.

۵. افزایش سرسام‌آور اطلاعات بشری حاصل از ماهواره‌های زمین‌شناسی، جاسوسی و...

۶. با سرریز شدن اطلاعات به دلیل رشد روزافزون آن و دشواری دسته‌بندی اطلاعات و ارقام برای استفاده مطلوب به دلیل حجم سنگین داده‌ها در بزرگراه‌های اطلاعاتی، بسیاری از اطلاعات حاصل از فناوری‌های نوین ارتباطی دست‌نخورده باقی می‌مانند. اگر روزی بشر مشکل نداشتن اطلاعات را پیش رو داشت، حالا از مشکل ناتوانی برای استفاده از سیل بی‌امان اطلاعات رنج می‌برد.

نتیجه‌گیری

فناوری‌های جدید ارتباطی در مقایسه با سایر عرصه‌های فناوری، با سرعت بیشتری فراگیر شده و فارغ از ملاحظه‌ها و مرزهای ملی، به درون کشورها راه پیدا می‌کند. در حقیقت، کاربرد این اطلاعات، فردی می‌باشد و از انحصار و نظارت دولت خارج شده است. امکان استفاده افراد از اطلاعات و کاهش انحصار دولت‌ها و حکومت‌ها، از جنبه‌های مثبت فناوری جدید اطلاعات است. همچنین استفاده از این کانال‌های جدید اطلاعاتی به جریان دموکراتیزه و عادلانه شدن اطلاع‌رسانی کمک می‌کند، چراکه دیگر انحصار تولید و توزیع اطلاعات در دست گروهی خاص نیست و حق دسترسی به اطلاعات برای همگان میسر است.

این نوع ارتباطات، دسترسی فردی را به حوزه اطلاعات گسترش می‌دهد و به تعاملی و دوسویه شدن ارتباطات کمک می‌کند و از طرفی حق انتخاب مخاطب را افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، فناوری‌های جدید، نگرانی‌هایی را با خود به همراه دارد، از جمله دامن زدن به اضافه‌بار اطلاعاتی در سطح بین‌المللی. به هر حال، این پدیده نیز مانند هر پدیده دیگری نقاط قوت و ضعف خاص خود را دارد.

ما در عصری زندگی می‌کنیم که انفجار اطلاعات در آن اجتناب‌ناپذیر است و وقوع «جامعه اطلاعاتی»، گسترش فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی، با همه پیامدهای مثبت و منفی‌اش، در حال تکوین است. این مقاله با بررسی دیدگاه‌های موافقان و منتقدان فناوری‌های ارتباطی، ابعاد و جوانب مثبت و منفی آن را به وضوح بررسی کرد که از مجموعه مطالب ارائه شده به نتایج ذیل دست می‌یابیم:

۱. آثار منفی فناوری‌های ارتباطی که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

دوگانگی هویت، یکسان‌سازی فرهنگی، ایجاد اختلاف و شکاف میان ملت‌ها به سبب ملی‌گرایی افراطی، تضاد با ارزش‌ها، تضعیف پیوندهای سستی از طریق تقویت و تبلیغ

۱۸۰ ❖ نامه پژوهش فرهنگی

ارزش‌های غربی، انتشار اخبار غیرواقعی و تحریف شده، ایجاد فرهنگ سلطه و مصرف‌گرایی و کاهش نقش فرهنگ‌های بومی و محلی.

۲. آثار مثبت فناوری‌های ارتباطی که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

مرگ فاصله‌ها و پایان جغرافیا، ایجاد شبکه‌های فرهنگی ارتباطی، گسترش تفکرها، افزایش دانش و آگاهی، افزایش همکاری، تعامل و تبادل، بالارفتن ظرفیت‌ها و تکنرپذیری، ارتقای امکانات میانجی‌گرایانه هویت‌های ملی در برابر هویت فراملی و فروملی، افزایش قدرت انتخاب مخاطبان، جایگزینی دیپلماسی عمومی به جای دیپلماسی سنتی، حل و فصل بحران نفوذ، مشارکت، هویت و مشروعیت، توسعه شهرنشینی، تسهیل همگرایی سیاسی در داخل جوامع و بین ملت‌ها در صحنه بین‌المللی.

۳. پیامدهای سیاسی فناوری‌های ارتباطی:

فناوری ارتباطی و اطلاعاتی نقش مهمی در جامعه‌پذیری سیاسی، شکل‌دهی و جهت‌گیری سیاسی داشته و ضمن خارج کردن کشورها از یک‌بُعدی و یک‌سونگری، به انحصار دولت‌ها در زمینه اطلاع‌رسانی و محدود شدن حاکمیت و تجدیدنظر در رفتار و عملکرد دولت‌ها منجر شده است.

تنوع و سرعت جهانی شدن شبکه‌های اطلاعاتی موجب می‌شود که هیچ دولت یا گروهی نتواند بر آنها تسلط پیدا کند. انقلاب اطلاعاتی سبب می‌شود که دگرگونی عظیمی در ساختار توزیع قدرت صورت گیرد. دسترسی شهروندان به اطلاعات گسترده و تشکیل کانون‌های جدید قدرت و نفوذ، مراکز قبلی را تحت تأثیر قرار دهد و از مهم‌ترین تحولات عصر جدید و جهانی شدن، کشمکش و همزیستی میان دو فضای متفاوت در عصر جهانی شدن است که این دو فضا عبارت‌اند از: فضای مکان‌ها و فضای جریان‌ها. فضای جریان‌ها، فضای جدید جهانی است که اگرچه با مقاومت‌هایی از سوی رقیب خود (فضای مکان‌ها) روبه‌روست، با قدرت فزاینده در حال تسلط بر سراسر جهان و شکل دادن به الگوهای جدید توزیع ثروت

و قدرت در نظام بین‌الملل است.

تأثیر فناوری‌های جدید در تحولات اخیر که بارزترین و مؤثرترین فناوری ارتباطی که نقش بسیار مهمی در تحولات سیاسی داشتند، شبکه‌های اجتماعی بودند و سرآغاز این تحولات در حوادث بعد از انتخابات ریاست جمهوری ۸۸ در ایران بود و پس از آن براندازی نظام دیکتاتوری تونس که در واقع قدرت این فناوری و اثر مستقیم آن در خیزش‌های مردمی در دیگر کشورهای عربی بود.

۴. پیامدهای اقتصادی فناوری‌های ارتباطی:

در مجموع، پیامدهای اقتصادی فناوری‌های نوین ارتباطی را می‌توان این طور برشمرد:

۱. تسلط صاحبان وسایل ارتباط جمعی بر جامعه‌ای که انحصارها بر آن حاکم است به جای تسلط نخبگان ۲. واگذاری مالکیت رسانه‌ها به بخش خصوصی ۳. ادغام هرچه بیشتر انحصارهای تبلیغاتی و افزایش سرمایه‌های کلان صاحبان ارتباط جمعی ۴. جایگزینی خرید و فروش اطلاعات به جای خرید و فروش سهام کارخانه‌ها و شرکت‌های چندملیتی ۵. افزایش سرسام‌آور اطلاعات بشری حاصل از ماهواره ۶. سرریز شدن اطلاعات به دلیل رشد روزافزون اطلاعات و دشواری دسته‌بندی اطلاعات و ارقام به منظور استفاده مطلوب.

در عصر حاضر وسایل جدید ارتباط جمعی سهم بسزایی در توسعه اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه دارند و نقش مهمی در حفظ و پیشرفت فرهنگ، آموزش رسمی و خودآموزی و غنی کردن اوقات فراغت ایفا کرده‌اند. بی‌شک فناوری‌های اطلاعاتی در هیچ کجای دیگر به اندازه بخش تجاری تأثیرگذار نبوده و تسلط بر فناوری، کلید موفقیت تولیدکنندگان، توزیع‌کنندگان و فروشندگان در آینده است. به موازات تشدید رقابت جهانی، بازاریابی به صورت اشتغال فکری دائمی شرکت‌های چندملیتی درمی‌آید.

کتاب‌نامه

- برزگر، ابراهیم، (۱۳۸۲). «ابعاد سیاسی جهانی شدن و جهان اسلام»، مجموعه مقاله‌های جهان‌شمولی اسلام و جهانی‌سازی، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- بوریستون، والتر، (۱۳۶۸). «پیشرفت فناوری و حاکمیت دولت‌ها»، ترجمه علیرضا طیب، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، شماره ۳۰.
- پستمن، نیل، (۱۳۷۵). «تکنوپولی: تسلیم فرهنگ به فناوری، ترجمه صادق طباطبایی، چاپ دوم، تهران: سروش.
- تافلر، الوین، (۱۳۷۰). «جابه‌جایی در قدرت»، ترجمه شهین‌دخت خوارزمی، تهران: نی.
- تافلر، الوین، (۱۳۷۱). «موج سوم»، ترجمه شهین‌دخت خوارزمی، تهران: نو.
- حسینی، سیدمستجد، (۱۳۸۹). «جامعه ارتباطی و فناوری اطلاعات»، چاپ یکم: هزاره ققنوس.
- ذکایی، سهیلا، (۱۳۹۰). «اصول فناوری‌های نوین ارتباطی»، چاپ اول، تایماز.
- سلطانی‌فر، محمد، (۱۳۸۷). «جامعه‌شناسی دموکراسی در جوامع اطلاعاتی»، مجموعه مقاله‌های فناوری‌های جدید رسانه‌ای، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- سلطانی‌فر، محمد، (۱۳۸۸). «روابط عمومی در فضای سایبر»، چاپ یکم، تهران: شرکت روابط عمومی و تبلیغات هفت تبلیغ.

تبیین تأثیر فناوری‌های ارتباطی بر... ❖ ۱۸۳

- ❖ سال دوازدهم، شماره چهاردهم، تابستان ۱۳۹۰
- سلطانی فر، محمد، (۱۳۸۹). *دیپلماسی عمومی نوین و روابط عمومی الکترونیک*، چاپ یکم، تهران: سیمای شرق.
- طاهری، ابوالقاسم، (۱۳۸۲). «فناوری ارتباطی و اطلاعاتی؛ جهانی شدن و پیامدهای سیاسی آن»، فصلنامه پژوهش حقوق و سیاست، شماره هشتم.
- کاستلز، مانوئل، (۱۳۸۰). *عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ*، ترجمه علیقلیان و خاکباز، تهران: طرح نو.
- کوثری، مسعود، (۱۳۸۷). «تأثیر نسبی فناوری‌های نوین ارتباطی و اطلاعاتی در توسعه اجتماعی»، مجله‌نامه پژوهش، شماره یازدهم.
- گل محمدی، احمد، (۱۳۸۱). *جهانی شدن؛ فرهنگ، هویت، تهران: نی*.
- گودرزی، محسن، (۱۳۷۵). «فکار عمومی»، گفتگوی عمومی، سال ۱۸، شماره ۷۹۵.
- معتمدنژاد، کاظم، (۱۳۸۷). *فناوری‌های نوین ارتباطی*، مجلد یکم، چاپ یکم، تهران: مرکز پژوهش‌های ارتباطات.

- CT: Y.R. (Ed). (1995). *The U.S.media and the Middle East: Image and perception*. Westport Kamalipour Greenwood.
- Reich R.B. (1992). *The work of nations*. New York NY vintage Books.